

ROBERT NOZICK: utopija u libertarijanskoj perspektivi

Apstrakt: U ovom radu autor ukazuje na vezu osnovnih postavki libertarijanizma, izloženim u prvim poglavljima Nozickove knjige Anarhija, društava i utopija sa idejom zajednice. U drugom delu rada razmatra se Nozickova vlastita koncepcija utopije i dobrovoljnosti udruživanja. U poslednjem delu rada autor analizira kritike ove libertarijanske koncepcije. Mada kompatibilna sa socijalnom kooperacijom, Nozickova pozicija počiva na neodređenom pojmu prava i nije u stanju da adekvatno objasni odnose međusobnih povezanosti, odnosno zajedništva. Zajednice se tretiraju kao samovoljne celine na način koji je saglasan sa komunitarističkom pozicijom, ali je neuskladiv sa republikanskim modelom integracije. Ovo poslednje se naročito odnosi na konflikt lojalnosti prema partikularnim zajednicama i prema okvirnoj zajednici.

Ključne reči: individualna prava, libertarijanizam, zajednica, stabilnost, utopija.

U nizu tumačenja Nozickovog dela *Anarhija, država i utopija*, poslednji odeljak knjige bio je primetno manje tematizovan. Razlog zbog čega je ovaj završni deo, koji se odnosi na pitanja utopije, društva, pojedinačnih zajednica i okvira u kojem one postoje, bio zanemaren, leži u većoj provokativnosti i kontroverznosti osnovnih Nozickovih ideja u pogledu individualnih prava, države, i vlasništva, tako da se refleksije o zajednici i društvu mogu uzeti kao logične posledice izvedene iz prethodnih teorijskih pretpostavki.¹ Pokušaću ipak da pokažem u kakvom su odnosu prvi delovi Nozickove knjige sa poslednjim, kao i na moguća tumačenja i kritike. Drugo, značajna je činjenica da je Nozick jedan od retkih libertarijanaca koji je izveo konsekvence svoje teorije po širi društveni okvir. U

---

¹ Ne može se, ipak, reći da postoji opšte slaganje oko koherentnosti temata trećeg dela knjige sa prethodnim poglavljima. Pojedini kritičari poslednje poglavlje smatraju najinspirativnijim i najbolje napisanim odeljkom, ali koje je ujedno u znatnoj meri nezavisno od prvih poglavlja knjige. Upor. Lyons, D. B., „Rights Against Humanity“, str. 208, takođe i Diggs, B. J., „Liberty Without Fraternity“, str. 111.

njegovim stavovima je ideja zajednice najdoslednije izvedena iz čisto libertarijanskih pretpostavki.

Prvi deo knjige *Anarhija, država i utopija* izlaže hipotetički način na koji iz prirodnog stanja nastaje država, odnosno teži da objasni nastanak takve države koja bi bila moralno opravdana. Nozickov postupak odnosi se na izvođenje legitimnosti minimalne države iz prirodnog stanja, preko privatnog organizovanja zaštite i dominantnog zaštitnog udruženja na jednoj teritoriji. Jedina funkcija ovakve države bila bi zaštita ljudskih života i osnovnih prava, kao i garantovanje vlastitim trudom i sposobnoću stečene imovine. U drugom delu knjige Nozick brani stanovište da je svaki drugi oblik institucionalnog državnog poretka, osim minimalne države, nelegitiman i moralno neprihvatljiv. On smatra da svaka državna akcija koja prevazilazi zaštitnu funkciju, kao što je, na primer, ostvarenje socijalne pravde ili redistribucije dobara u skladu sa određenim principima pravednosti, u svojim konsekvencama narušava individualna prava. Najzad, u poslednjem poglavlju *Anarhije, države i utopije* Nozick državu razmatra kao *framework*, odnosno okvir u kojem građani mogu da se organizuju, uobliče bilo koju zajednicu i slede bio koju koncepciju dobra, ne prekoračujući granice libertarijanske države i ne proširujući domen svojih društvenih konvencija mimo svoga udruženja na nivo celokupne zajednice na način koji bi ugrozio prava drugih pojedinaca ili zajednica. Specifikum Nozickovog određenja utopije jeste u tome, što se utopija ne zamišlja kao beskonfliktno društvo maksimalnog blagostanja – dakle, ne zamišlja se kao zemlja Dembelija (zemlja obilja i uživanja) ili kao Hiperboreja (zemlja sunca i trajnog mira). Teorija bi trebala da pruži odgovor na pitanje: Na koji način je utopija uopšte moguća? Time bi ona ustanovila formalne uslove svakog mogućeg utopijskog društva ne specificujući koje bi odlike konkretna utopija posedovala.

O libertarijanizmu se često govori kao o liberalizmu bez egalitarnosti, koji slobodu zasniva isključivo na pravima. Koncept liberalizma, poznato je, zasniva se na odbrani individualnih prava, prava pojedinca na samoposredovanje i samoodređenje, slobode izražavanja itd. Libertarijanizam je, dakle, varijanta liberalizma čiji je cilj maksimalizovanje prava i minimalizovanje državnog upliva. Reč je o deontološkoj kantijanskoj teoriji, koja se drži imperativa da čoveka ne treba uzimati samo kao sredstvo, već i kao cilj po sebi. Ona se

okreće protiv utilitarističkih i egalitarnih liberalističkih koncepcija, odnosno svake konsekvencijalističke teorije, pošto takve teorije interesuje konačni rezultat neke političke, socijalne ili moralne akcije, trerirajući lična prava kao *jednu* od karika u lancu koji bi trebao da dovede do posledica od opšteg odobravanja. Utilitarista daje prednost agregaciji koristi kao vrednosnom kriterijumu, tako da se odstupanje od poštovanja individualnih prava može tolerisati ukoliko bi narušavanje integriteta nečijih prava moglo da dovede do, recimo, uvećanja slobode ili sreće drugih ljudi. Egalitarni i velferistički liberalizam bi putem oporezivanja – dakle državnom ili društvenom intervencijom, odnosno aproprijacijom određene količine dobara od građana – doveo do „poravnanja“, odnosno bolje socijalne situacije statističke većine. Kao libertarijanac, Nozick smatra da nikakvo posledično stanje odnosno distributivni princip pravde ne može biti trajno primenjivan bez trajnog remećenja života ljudi.² Svaki pokušaj primene načela distributivne pravde značio bi, u skladu sa ovim mišljenjem, nelegitimno zahvatanje u individualna prava.

Kao suprotan od konsekvencijalizma, Nozick uvodi takozvani istorijski pristup, koji podrazumeva da je u određivanju legitimnosti nekog stanja relevantno samo da li se do tog stanja došlo na osnovu pravedne procedure. Ljudi imaju prirodno ovlašćenje (entitlement) da postupaju sa moralno ispravno stečenim dobrima na način na koji to žele. Svako posedovanje dobara je stoga legitimno ukoliko do njega nije došlo na osnovu iznude, ucene, krađe, prevare itd. Svaka državna rekvizicija, čiji bi bio cilj uspostavljanje veće egalitarnosti, nedozvoljena je jer uzurpira istorijski legitimno stečena dobra. Ovde je utilitaristička norma istovetna sa načelom „opšteg dobra“ kao opravdavajuće kategorije, istog tog „opšteg dobra“ koje traži potčinjavanje pojedinačnih interesa takvom interesu koji nadilazi individualne volje. Nozick ne propušta priliku da intenzivira ovu implikaciju, koja sledi iz naizgled benignije situacije progresivnog oporezivanja radi finansiranja opštih službi čija svrha nije samo u zaštiti ličnih sloboda i imovinskih prava.

Prema Nozicku, legitimne državne ustanove ne izmišljaju nikakva nova prava, ne stvaraju nove obaveze, osim što štite već postojeće ugovore sklopljene između individua. „Legitimna moć

² Upor. Nozick, R., *Anarchy, State and Utopia*, str. 163.; takođe i Johnson, R., *The Idea of A Liberal Theory*, str. 53.

zaštitnog udruženja /države/ je u stvari samo zbir individualnih prava, koja njegovi članovi ili klijenti prenose na njega. Pri tome ne nastaju nikakva nova prava ili ovlaštenja; svako pravo udruživanja se može bez ostatka rastaviti na individualna prava, koje imaju pojedinci kada u prirodnom stanju delaju samostalno.“³ Prema tome, osnovna prava se ne opravdavaju svojim dobrim učincima, nego pogrešnošću kršenja ovih prava. Zadiranje u prava drugog čoveka se može smatrati za intrinzično kršenje moralnih normi, pošto se time narušava njegova autonomija i samorealizacija, sleđenje njegovih vlastitih, dobrovoljno određenih životnih ciljeva. Država blagostanja jeste paternalistička forma vladavine, koja sa građanima postupa kao sa bićima nesposobnim da sami kreiraju i ostvare svoje interese. Uostalom, po mnenju libertarijanaca, takva država počiva na jednoj univerzalnoj koncepciji dobra koju bi trebalo da prihvate svi pripadnici društva, bez obzira na njihovo odobravanje ili neodobravanje.

U grubim crtama, rezultat libertarijanske argumentacije protiv egalitarizma, odnosno distributivne pravednosti mogli bismo ograničiti na dva stava.⁴ Prvo, niko nema pravo vrši redistribuciju dobara koje je individua stekla na istorijski opravdan način. Samo osoba koja ima ovlaštenja nad određenim dobrima, stečenim legitimnim putem, ima pravo da tim dobrima raspolaze. Moralno je neispravno oduzimati nečija dobra, bez obzira na konačni cilj koji se dostiže tom razmenom. Distributivna pravda posredno institucionalizuje vladavinu drugih ljudi nad ličnim vlasništvom i radom, odnosno poriče pravo raspolaganja osobe nad samom sobom. Drugo, ljudi poseduju različite vrednosna opredeljenja i preference, koje se ne mogu redukovati, kvantifikovati i svesti na poznatu meru. Subjekt koji vrši distribuciju igrao bi ulogu vrhovnog, nepristrasnost sudije, pre svega zbog toga što poseduje jedno *znanje* o tome koje su stvari vrednije od drugih, koja dobra se mogu raspoređivati na sve osobe i koja je mera stvari koja pripada tim osobama. Pošto govori u ime svih, distributivni subjekt bi, prema tome, imao pravo da drugim osobama propisuje određenu adekvatnu koncepciju dobra.

³ Nozick, *Anarchy...* str. 89.

⁴ Pošto nas na ovom mestu interesuje samo model sa svojim teorijskim konsekvencama, ne bih navodio različite kritike stavova libertijanizma.

Kao osnovno pitanje političke filozofije Nozick navodi: Zašto uopšte država, a ne anarhija? Koji je neophodan minimum ograničenja sa kojim bi se složila svaka osoba, odnosno koje bi funkcije država imala pravo da obavlja a da to odgovara svim građanima? Nozick poriče da bi ta funkcija mogla da bude bilo kakva redistributivna shema, jer se njome bar *nekim* pojedincima uskraćuju prava na dobra stečena proceduralno legitimnim načinom. Takva funkcija države ne bi odgovarala zahtevu opštosti. S druge strane, jedino je opravdana država koja štiti, a ne narušava prava pojedinca, a to je minimalna država ili država kao noćni čuvar. Nozick na ovom mestu eksplicitno preuzima Weberov koncept države kao institucije koja poseduje monopol represivnog aparata. Sprečavanje krađe, razbojništva i drugih načina oduzimanja dobara, kao i zloupotreba transfera dobara između ovlašćenih ličnosti, bila bi najosnovnija funkcija države, tako da bi ona trebala da predstavlja zaštitno udruženje, koje ima monopol sile na jednoj teritoriji.

Pošto je svaki drugi državni oblik neprihvatljiv, ni utopijska država ne sme da postavlja veće zahteve od minimalne države. Uzmimo pojam utopije lajbnicovski, kao najbolji mogući svet od svih zamislivih svetova. Dobar svet za mene ne bi morao da bude i dobar svet za drugu osobu. Kao što je minimalna država tvorevina sa čijom se funkcijom slaže svaki građanin bez obzira na lične preference, mogućnosti, društveni ili imovinski položaj, utopija mora biti nabolji mogući zamisliv svet za svakoga od nas.⁵

Sledeća pretpostavka polazi od stava da se osobe, radi ostvarenja ličnih planova ili interesa, opredeljuju za udruživanje u jedan tip odnosa u kojem je to ostvarenje moguće uz potporu i međusobno dejstvo akcije drugih ljudi. Reč je o najraznovrsnijoj vrsti asocijacija, sa širokim registrom uređenja internih međusobnih odnosa. Pretpostavićemo da ovi interni odnosi nisu od većeg značaja, jer nas se na ovom nivou ne tiče etička ocena odnosa članova u asocijaciji. U ovom slučaju ključna je subjektova mogućnost odabira asocijacije, njegovo pristajanje na pravila unutar nje, kao i mogućnost napuštanja grupe. U prvobitno uspostavljenoj zajednici svako od nas ima pravo da je napusti u korist njegove zamišljene zajednice, a koju,

---

⁵ Nozick, *Anarchy...*, str. 298.

opet, takođe može da napusti da bi obrazovao drugu zamišljenu zajednicu itd. (možemo da navedemo i slučaj u kojem jedan svet – Nozick takvu vrstu sveta naziva Istočni Berlin – nije moguće napustiti ni pod kakvim uslovima). Pri optimalno povoljnim uslovima, imajući u vidu da u jednom trenutku bilo ko može da svoje udruženje oceni kao nedostatno, svako bi odabrao takvu širu asocijaciju, koja bi obezbeđivala stabilnost i sigurnost udruživanja. Neću biti u stanju da ustrojim takvo udruženje u kojem bih bio apsolutni monarh, pošto se druge osobe neće složiti sa mojim boljim položajem i osnovaće drugo udruženje u kojem će imati ravnopravniji tretman, koje bi bilo asocijacija minus jedan, odnosno asocijacija u kojoj sam ja kao samozvanac isključen.⁶ O ovoj drugoj asocijaciji bismo mogli govoriti kao o stabilnijoj u odnosu na prvu. U uslovima slobodnog izbora, osobe će radi stabilnosti birati udruženje u kojem postoji najmanja verovatnoća da bi mu članovi otkazali poverenje, odnosno lojalnost.

Laissez-faire odnos vlada kako među individuama, tako i među zajednicama. One se bore za pridobijanje novih članova i njihovo odobrovoljavanje za ostanak u njoj, na jednak način kao što se firme takmiče da zaposle uspešne ljude. Očekujući uzajamnu korist, zajednice nastoje da privuku osobe koje bi joj najviše koristile, dok pojedinci očekuju od zajednice da u što većoj meri odgovara njihovim zahtevima. Stoga osobe neće da participiraju (i da budu priznate) u zajednici koju čine inferiorna bića, tj. bića koja ne bi bila u stanju da uvažavaju vrednosti, mogućnosti i talente koje osoba poseduje. Nozick poentira stavom da niko ne bira da bude kraljica u pčelinjaku.

Imajući u vidu ljudsku različitost u naravima, temperamentu, profesionalnom opredeljenju, u njihovim ličnim istorijama i tradicijama njihovih kultura, ne postoji razlog zbog kojeg bismo pretpostavili da samo jedna zajednica može da predstavlja ideal svih ljudi. Nozick navodi niz ličnosti iz najrazličitijih oblasti nauke, filozofije, zabave, i iz najrazličitijih epoha, zemalja i društvenih staleža, kao što su Bertrand Russell, Elizabeth Taylor, Allen Ginsberg, Thoreau, Pablo Picasso, Mojsije itd. i postavlja pitanje: „Da li zaista postoji jedan način života koji je najbolji za svaku od ovih osoba? Zamislite svaku od njih kako živi u bilo kojoj utopiji koja je bila opisana u detalje.“⁷

⁶ Nozick, *Anarchy...*, str. 300.

⁷ Nozick, *Anarchy...*, str. 310. Svaki *in concreto* opis utopije dostojne za sve ljude pokazuje se kao manjkav kada reflektujemo mnogostrukost ljudi i njihovih aspiracija.

Utopija bi se, dakle, sastojala od više pod-utopija, odnosno od više zajednicâ, koje samostalno određuju vlastitu koncepciju dobra za kojom će se povoditi. Utopija je natkriljujući okvir za manje utopije – zajednice, kojima se pojedinac pridružuje po vlastitoj volji, uzimajući u obzir njihovu sposobnost i želju da doprinesu ostvarenju njegove koncepcije dobra. Utopija jeste samo *okvirna* iz sledećih razloga: prvo, ona se ne zasniva na bilo kakvim etičkim postulatima; drugo, ne pretpostavlja nijednu koncepciju dobra kao superiornu drugima; treće, u idealnoj zajednici pravila su uređena tako da niko nema prava da nameće vlastite utopijske vizije drugoj zajednici.⁸ U utopijskom okviru svako ima pravo da se dobrovoljno udruži (ali i da prestane da se udružuje) sa drugima da bi postigao vlastite ciljeve. Veći pluralitet zajednica otvara vrata za veći stepen pozitivne slobode, jer kada pojedinac ima na raspolaganju zajednice sa različitim preferencama, on ima veću mogućnost izbora i stiže više prostora za harmonizovanje svojih vrednosnih opredeljenja.

Ovde se krije libertarijanski odgovor na primedbu da pojedinci u javnoj sferi ne istupaju kao izolovane, sebične i svojevoljne jedinke, nego kao nosioci nekog posebnog uverenja, zastupnici pojedinih više ili manje društveno prihvaćenih i priznatih ideja, kao promotori određene političko-ideološke, etičke ili religiozne vizije. Nozick pretpostavlja da unutar okvira ima mesta za najrazličitije vrste zajednica, kojima se pokrivaju svi aspekti života, najraznovrsnije perspektive i preference članova društva. Pošto je otvoren i za sve društvene pokrete koje zagovaraju promene i društveni eksperiment, utopijski okvir pokriva revolucionarne pokrete, ali, naravno, samo one koji se baziraju na dobrovoljnosti i poštovanju liberalnih procedura. Ukoliko je projekt transformacije dovoljno privlačan za veliki broj osoba, promena je podjednako legitimna kao što je to bio i prethodni legalni poredak.

Ovaj postupak izbora društva koje bi predstavljalo optimalni okvir za različite koncepcije dobra može se, prema Nozicku, nazvati proces „nevidljive ruke“. U tom procesu funkcioniše „sredstvo za filtriranje“, putem kojeg osobe planiraju idealno društvo i razmatraju

---

Prema Nozicku, veliki pisci nas podsećaju koliko su ljudi različiti i koliko je njihova priroda neuniformna. Treba samo uporediti bujnost opisa ljudskih karaktera kod velikih klasičnih pisaca sa uskošću opisa koje nudi istraživač u društvenim naukama.

⁸ Nozick, *Anarchy...* str. 312.

mnoštvo različitih natkriljujućih udruženja, kritikujući, odbacujući, poboljšavajući svako od njih, sve dok ne dođu do jednog koje bi zadovoljavalo uslove za najveći broj pojedinih zajednicâ.⁹ Formalno rečeno, predlažemo uslov *p* koji bi okvir trebalo da ispunjava. Zatim se eliminišu svi probni predloženi okviri koji ne ispunjavaju ovaj uslov – ne-*p* okviri – i postavlja se novi okvir koji bi zadovoljavao uslov *p*, odnosno takav koji bi omogućavao veći stepen slobode za veću grupu zajednica. Sem ovog procesa filtracije, prema Nozickovoj shemi u društvu dejstvuje i proces ravnoteže. Primenjeno na okvirnu zajednicu, to bi značilo se da svaka zajednica prilagođava „lokalnim“ uslovima, pri čemu sâmo to prilagođavanje menja konfiguraciju lokalnih uslova, tako da ovo prilagođavanje konstituiše okvir *p*.

Stoga libertarijanska utopija opisuje formalne uslove same utopije, ne uvodi deskripciju najbolje moguće zajednice, nego ukazuje pod kojim bi se uslovima jedna utopija mogla realizovati.¹⁰ Sam okvir utopije nije fiksiran, nije nepromenljiv i ostavlja dovoljno prostora za eksperimentisanje. Da li je tvrdnjom da i okvir trpi izmene dato zadovoljavajuće i netrivialno rešnje, drugo je pitanje. Različit okvir koji može da postoji u različitim geografskim područjima, kao i njegova specifična obeležja, može se objasniti činjenicom raznolikosti samih zajednica, kao što i sami pojedinci u različitim krajevima zemlje mogu imati različite potrebe ili aspiracije. Nužnost akomodacije udruženja i okvira naročito je vidljiva kada okvir posmatramo u širem vremenskom, tj. istorijskom razmaku. Nozick smatra da će „različite zajednice steći različita osobine. Samo budala, ili prorok bi pokušao da prorekne raspon, granice i karakter zajednica posle, recimo, 150 godina od delovanja datog okvira“.¹¹ Ovi stavovi mogu da nas navedu na pomisao da je reč o upotrebi bezobalnog pojma okvira, da karakter, pravni sistem i ekonomsko uređenje samog okvira nema neki konstantno uređen oblik. Različite zajednice mogu da slede potpuno različite utopijske vizije, pa ipak sve utopije moraju, prema Nozicku, da poseduju opšta formalna svojstva: one moraju da budu osnovane na dobrovoljnosti prihvatanja okvira od strane članova i

⁹ Nozick, *Anarchy...*, str. 315.

¹⁰ Nozick, *Anarchy...*, str. 329. Mogli bismo dati pragmatičku nadopunu ove tvrdnje: udruživanja nisu fiksna, jer se problemi na koje nailazimo i na koje će ljudi još nailaziti menjaju, a time i oblici angažovanja ljudi moraju da budu specifikovani. Oblici udruženja će varirati na načine koje ne možemo unapred da pretpostavimo.

¹¹ Nozick, *Anarchy...*, str. 332. Videti takođe napomenu na str. 331.

kolektiva, odnosno, bez obzira na njihov konkretan oblik, libertarijanske zajednice moraju biti u stanju da garantuju sva prava svojim članovima i da kompenzuju štetu koju bi neka pojedinačna ili kolektivna akcija mogla naneti pojedincima ili zajednicama. Okvir koji je Nozick opisao ekvivalentan je minimalnoj državi i ne može se smatrati za ništa više nego što je minimalna država.¹²

Nesadržajnost čini utopijski okvir kompatibilnim sa svim mogućim oblicima partikularnih utopija. Pošto ne počiva na bilo kojoj vrednosnoj koncepciji, on omogućuje realizaciju koncepcije dobra gotovo svakoj konkretnoj zajednici. U samom utopijskom okviru, neke zajednice jačaju, uvećavaju svoje članstvo, druge napuštaju njeni članovi, treće stagniraju, transformišu se, nestaju. Svaka zajednica nastoji da zadobije nove članove, ili da starom članstvu obezbedi što bolje uslove u skladu sa njenim internim pravilima postupanja. Jedinu restrikciju utopijski okvir postavlja zajednicama u vidu dobrovoljnosti pristupanja ili napuštanja pojedinca datoj zajednici. Stoga, mada okvir toleriše neliberalne zajednice, određene asocijacije su ipak neprihvatljive, i to one koje se zasnivaju na prisili i dominaciji.¹³

U slučaju odnosa između zajednicâ, osnovni izvor autoriteta udruženja za zaštitu, odnosno države je analogan funkciji koje ovo udruženje ima pri regulisanju interpersonalnih odnosa. Država omogućuje napade, zloupotrebe ili iskorištavanje jedne zajednice od strane druge i sprečava konflikte između njih. Libertarijanac priznaje da je interno uređenje zajednicâ često neliberalno ili sasvim antiliberalno, i pred svoje članove može postaviti brojne zabrane, tabue, cenzuru, kazne itd. No i zajednice koje nisu liberalne proizvod su dobrovoljnosti i legitimnih izbora pojedinaca, odnosno transfera njihovih prava na raspolaganje institucijama i drugim osobama. Mada je redistribucija kao oblik društvene intervencije nepoželjna, same zajednice, kao što bi, recimo, bile Fourierove falansterije ili kao što su kibuci, mogu da budu konstituisane na redistribuciji dobara kao osnovnom principu.

Moglo bi se pretpostaviti da bi najstabilniji i najtrajniji okvir bio i moralno najpoželjniji, no to je, prema Nozicku, netačna predstava. Rigidan, represivan okvir može se voljom pojedinaca uspostaviti kao fiksiran i u tome nema nepravичnosti ukoliko se poštuju

---

¹² Nozick, *Anarchy...*, str. 333.

¹³ Nozick, *Anarchy...*, str. 319, fusnota.

proceduralna pravila transfera pojedinačnih prava.¹⁴ Ovde nailazimo na slabu kariku u Nozickovoj teoriji prava, koja je opet analogna slučaju sa samonegacijom individualnih prava, u kojoj se članovi zajednice odlučuju za despotizam umesto za liberano-demokratsku državu.¹⁵ Mada Nozick smatra da je malo verovatno da će se ljudi složiti da oforme upravo zajednicu koja bi većini nametnula represiju i znatne restrikcije u mnogim oblastima slobode, on priznaje da ne bi bilo legitimno sprečiti ovu mogućnost, ukoliko je nastalo uređenje posledica adekvatne procedure koja transponuje volju svih građana. Ako neko već može Nozicku mnogošta da prigovori, na nedoslednosti mu se može zameriti samo u vrlo retkim slučajevima.

Imanentne teškoće i kritike

Imanentne teškoće ovakve koncepcije društva, prema Nozicku, ne predstavljaju deficijenciju same teorije. Reč je o specifičnim „teškim slučajevima“, u kojima nijedan princip ne bi mogao da dovede do definitivne odluke, nego se razrešenje sukoba mora tražiti u kompromisu ili u usvajanju nekog ad hoc principa. Jedan od tih teških slučajeva bio bi problem sa napuštanjem zajednice, koji nastaje kada, recimo, članovi ulože mnogo sredstava u obrazovanje pojedinca koji je napušta. Drugi aspekt problema sastoji se u slučaju kada članovi udruženja odbacuju pojedinca čiji je višegodišnji doprinos zajednici bio znatan, ili, recimo, kada osoba reši da napusti zajednicu, prekidajući pojedine veze koje su vitalne po opstanak ljudi u njoj kao što su, na primer, porodične.

Još jedan težak slučaj proističe iz zajednicâ čiji je odnos prema drugim zajednicama i/ili prema samom okviru negativan, odbijajući, pa čak i neprijateljski, a da same ne upotrebljavaju sredstva nasilja i dopuštaju svojim članovima „prohodnost“ i napuštanje članstva.¹⁶

---

¹⁴ Nozick, *Anarchy...*, str. 331.

¹⁵ Brojni kritičari su ukazali na paradoksalni slučaj samoporicanja prava, odnosno „dobrovoljnog ropstva“, svojevoljnog odricanja od vlastite volje. Nije reč o povlačenju konsekvenci iz impliciranih premisa, nego je reč o izričitom Nozickovom stavu da bi slobodan sistem trebao da dozvoli pojedincu da dovede sebe u ropstvo ukoliko to sam želi (vidi o tome Nozick, *Anarchy...*, str. 331). Analogno tome, zajednica može samu sebe da fiksira, da svoj oblik života proglasi za nepromenljiv i opštevažeci.

¹⁶ Ovu mogućnost Nozick eksplicitno dopušta. Vidi Nozick, *Anarchy...*, str. 325

Reč je takođe i o konfliktu između prava i dužnosti koje postavlja država kao okvir i samih pojedinačnih zajednica unutar nje. „Da li Amiši mogu da zabrane svojoj deci pohađanje škole?“ jedno je od ovih „teških“ pitanja. Ključnu razliku između posebnih zajednica i nacije Nozick vidi u razlici „licem u lice“ zajednice i velike zajednice u kojoj taj odnos ne postoji. Ponovo se kao prisutan, ali nedovoljno naglašen element prevlači značaj individualne ili kolektivne vizije dobrog života: za ostvarenje svojih etičkih koncepcija, ljudi se udružuju u neposredne zajednice (koje ne moraju da bude neposredne u smislu fizičke prisutnosti svih članova), „zaštićene“ od nekonformista i ljudi sa suprotnim etičkim shvatanjima. Prema utopijskoj viziji, u naciji kao okvirnoj zajednici nekonformističko postupanje neće afirmirati način života date zajednice, kao što ni norme pojedinih zajednica neće ugroziti niti državni okvir, niti nekonformističke grupe ili pojedince. Utopija kao nepostojeće mesto i jeste stanje u kojem, za razliku od stvarnog društva, ni „teški slučajevi“ ne postoje.

Mada krajnje individualistička, libertarijanska koncepcija ne povlači nužno egoizam i indiferentnost prema moralnim problemima i društvenoj nepravdi. Zašto bi libertarijanski čovek, koji se brine o sebi i svojim stečenim dobrima, bio neosetljiv prema tuđim nevoljama? „Lični dobrovoljni savezi (kibuci i tome slično) lična filantropija itd., u velikoj meri redukuju lična siromaštva“¹⁷, smatra Nozick. Kritičari često podrazumevaju da je Nozickov individualizam inkompatibilan sa socijalnom kooperacijom, mada se u njemu podvlači gotovo prirodna težnja ljudi ka organizovanju u grupe i stvaranju asocijacija.¹⁸ Stoga libertarijanci naglašavaju solidarnost, čija su suštinska obeležja dobrovoljnost i spontanitet, kao najpouzdaniji lek za društvene probleme.

---

¹⁷ Nozick, *Anarchy...*, str. 282. Može se, naravno, opravdano sumnjati da su ova povremena dobročinstva dovoljna za smanjenje socijalnih nepravdi.

¹⁸ Ova težnja, međutim, ne obuhvata i stvaranje kooperativne države, u kojoj građani zajednički delaju na ostvarenju ukupnog opšteg dobra. Mada se od komunitarista razlikuje po zagovaranju isključivo dobrovoljnog udruživanja u zajednice kao moralno validnog, Nozickovo shvatanje je sasvim kompatibilno sa komunitarizmom. Nozickovo je polazište „antipolitičko“, pošto poriče da pojedinci imaju potrebu za mnogo širim spektrom političkog angažmana nego što im to omogućuje dominantno zaštitno udruženje. Upor. o tome Johnson, K., „Government by Insurance Company: The Antipolitical Philosophy of Robert Nozick“, str. 181. Prema Fowleru, Nozick ignoriše potrebu savremenog društva da pojedinac stekne moralno vaspitanje i da bude deo šire liberalne zajednice. O tome Fowler, M., „Stability and Utopia: A Critique of Nozick’s Framework Argument“, str. 563.

Uz to, ova neprinudna sredstva se mogu pokazati kao mnogo efikasnija u smanjenju socijalnih nepravdi od državne intervencije. Argumentacijom bližom Hayekovoj nego Nozickovoj, može se zaključiti da se do stava da „država nema pravo da reguliše moje transakcije i preko oporezivanja koristi deo mojih dobara radi opštih svrha“ dolazi premisom „država *ne zna* da pravilno i pravično raspoređuje resurse. Ona pretenduje da zna, ali najčešće greši u proceni potreba pojedinaca i društva.“ Ja sâm, kao građanin među sebi sličnim građanima, to mogu bolje da procenim od nje. Senzibilitet za novonastale probleme jeste na strani lične inicijative: ekološki pokret nije nastao partijskom direktivom, niti vladinim ukazom. Popularnost libertarijanizma ne koincidira slučajno sa razmahom teorija civilnog društva.

Što se tiče primedbi upućenih libertarijanizmu, najopštija je ona koja se odnosi na neodređen etički status prava u ovim teorijama. Prema Nozicku, prava su vrednosti *per se*, deontološka kategorija koja ne zahteva nikakvo objašnjenje svoje validnosti.¹⁹ Mnogi autori su naglašavali da, ako se prava ne mogu „utemeljiti“, odnosno ukoliko ona ostaju prazna i ukoliko im nije porebno dalje ili pak nikakvo opravdanje, nije jasno zbog čega bi upravo prava, a ne, recimo, sloboda ili blagostanje, imala etički prioritet u konstituisanju seta društvenih normi i pravila. Nejasno je u tom slučaju zbog čega bi koncepcija individualnih prava bila stožerna tačka političkih i etičkih teorija, a ne neka druga društvena vrednost, odnosno zbog čega bilo koje pravo ima prednost u odnosu na zajednička dobra i konsekvencionalističke protivvrednosti.²⁰

Kao *prima facie* najplauzibilnije objašnjenje možemo uzeti tezu da su očuvana prava neophodna pretpostavka ostalih vrednosti,

---

¹⁹ Ovakav vid apsolutizacije prava Th. Nagel označava kao o „libertarijanizam bez osnova“. Kada govori o pravima, Nozick samo proklamuje da ljudi imaju prava, bez dokazivanja, evidencije ili argumentovanja, što deluje arbitrarno i apstraktno. Rodman primećuje da bi, ukoliko se u potpunosti drži Lockeove liste prirodnih prava, Nozick trebao da prihvati i pravo na zdravlje, što uključuje i sanitarne zakone, obavezu vakcinacije, zdravstveno osiguranje i zaštitu životne sredine. Time bi sam koncept minimalne države bio doveden u pitanje, odnosno minimalna država bi sve više podsećala na regulatornu državu. O tome više u: Rodman, J., „Analysis and History; Or, How the Invisible Hand Works Through Robert Nozick“, str. 198. i 201.

²⁰ Za ovu vrstu kritike vidi Th. Nagel, „Libertarianism without Foundations“ str. 143-144.

pošto se ni blagostanje, ni sloboda, ni autonomija, ni ostvarenje vlastite koncepcije dobrog života ne mogu dosegnuti ukoliko postoji značajna redukcija individualnih prava.²¹ Naime, sam Nozick napominje da je za moje ostvarenje vlastito izabranog dobrog života i životnih planova neophodno zaustaviti interferenciju drugih osoba ili institucija u moja prava. Narušavati i ograničiti moja individualna prava (u šta spada i moje pravo transfera prava) uticajem treće osobe na moje sopstene resurse bez moga odobrenja znači, pomalo emfatički rečeno, ometati moj pokušaj da osmislim vlastiti život.²²

Treba reći da se ovaj pokušaj „osmišljavanja“ prava suočava sa teškoćama koje proističu iz mogućnosti ograničenja slobode kao posledice niza transfera između osoba: ne može se isključiti mogućnost da se u tom hipotetičkom nizu postepeno sve više ograničavaju prava i slobode pojedinca, tako da na kraju pojedinac postaje potpuno zavisn od drugih ličnosti. U tom stanju on više nije u mogućnosti da autonomno kreira vlastitu koncepciju dobra. Nozickova teorija ne sprečava mogućnost nastanka odnosa ropstva. Gubljenje slobode može biti rezultat neuspešnih, ali namerno izabranih transakcija, pa ipak imamo li pravo za nekoga reći: „namerno je pristao da korak-po-korak izgubi sva prava“ a da pri tome ne umemo u obzir kako Nozickovu intenciju očuvanja slobode izbora, tako i holističku razliku konačnog cilja od pojedinih preduzetih međukoraka u prenosu ovlašćenja na druge osobe? Nozick bi morao da prizna kako prenošenje prava u nekim slučajevima mogu biti skrajnuta nepovoljnim spletom okolnosti (što vodi ka, za Nozicka prilično nepovoljnom, poređenju gubljenja slobode sa elementarnom nepogodom, a ne sa autonomnim izborom), ili da su posledice transakcija bar u nekim slučajevima u takvoj meri neprozirne da voljna akcija nalikuje na kockanje sa pravima, a ne izboru vrednosnog opredeljenja. U tom slučaju gubitak je ili na strani prava, ili na strani ostvarenja životnih planova.

---

²¹ Nozickova prava imala bi status Rawlsovih „primarnih dobara“, ali bez potrebe da svoju teoriju prava razvija u Rawlsovom pravcu i pokaže osnovu njihove primarnosti u odnosu na ostala dobra.

²² Upor. Nozick, str. 50. Ovo je interpretacija opravdanja prava koja se, doduše bez šireg elaboriranja, može naći kod R. Johnsona u *The Idea of a Liberal Theory*, str. 46. Ograničavanje prava, odnosno interferencija drugih osoba u prava individue bez njene saglasnosti, jeste uvek neporavdano jer povređuje autonomiju pojedinca i njegovu sposobnost da osmisli svoj život, odnosno da se rukovodi prema autonomno izabranom konceptiji dobra.

Libertarijanska koncepcija pravednosti je, kao što sam naznačio, zasnovana isključivo na pravima, pri čemu se ne pruža etičko opravdanje ovakve osnove, niti se pruža adekvatno objašnjenje samih prava. Za egalitarne liberale, kao što su Rawls ili Dworkin, nije sporno da su zaštita prava, njihovo neometano realizovanje i pravo na nadoknadu pri njihovom narušavanju nepohodna obeležja pravednog uređenja, kao i da imaju veću težinu u odnosu na neka druga društvena dobra (Rawls prava svrstava među bazična ili primarna dobra, dok ih Dworkin tretira kao „adute“ pojedinca, pri čemu zaštita osnovnih prava ima načelnu prednost u odnosu na druge društvene ciljeve, koji bi bili u potencijalnom konfliktu sa pravima). No egalitarni liberali se ne slažu sa stavom da su zagarantovana prava *dovoljan* uslov pravednosti.

Dalja primedba odnosi se na doseg ingerencija udruženja. Libertarijanstvo nudi kohabitarni, pre nego kooperativni model odnosa među zajednicama. Pretpostavljamo da će se zajednice suzdržavati od nasilnog uticaja jedne na druge. One će, međutim, pokušavati da utiču na okvir, što se može smatrati vidom prinudnog uticaja na druga udruženja preko izmenjenih državnih propisa, prilagođenih potrebama jedne, i to dominantne zajednice. Nozickovski odgovor bi, pretpostavljamo, bio da okvir mora da limitira moguć uticaj na okvir. Ipak, zajednice vrše bar neki pritisak na državu (nekim zajednicama je inherentni cilj promena postojećeg, ili čak promocija i uspostavljanje nekog novog prava) i poreći njima to pravo značilo bi ostaviti ih u sferi njihovih ličnih skrupula i privatnih poslova. Ekološkim pokretima sigurno nije cilj da sebi obezbede mesto pod suncem podjednako kao i zagađivačima, kao što antiratnim aktivistima nije cilj kohabitacija sa ratnim zločincima. Udruženja bi bila kao osoba u „experience machine“, čuvenom Nozickovom misaonom eksperimentu, u kojem je mozak osobe stimulisan za doživljavanje sreće i raznih prijatnih iskustava. Ljudi, po Nozickovom uverenju, neće biti spokojni ako budu stalno priključeni na tu mašinu: „Zašto? Zbog toga jer mi u krajnjem slučaju brinemo o tome kakvi smo, a ne samo o tome kako osećamo da jesmo. Mi odbijamo da sami sebe vidimo kao posude koje treba da budu napunjene prijatnim doživljajima.“²³ Zašto bi se onda pretpostavilo da bi se zajednice morale zadovoljiti životarenjem unutar okvira, ne utičući ni na koji način na okruženje?

²³ Nozick, R., „The Pursuit of Happiness“, p255, 4p, 1c, 1bw.

Sledeća primedba odnosi se na konzistentnost Nozickovog pristupa problemu udruživanja. Društveni eksperiment sa stvaranjem novih zajednica i udruženja koji Nozick pominje i koji je uslov stizanja do utopijskog okvira, jeste u osnovi konsekvencijalno određen. Drugim rečima, pri svakoj promeni društvenih pravila ili institucionalnom preuređenju, zainteresovane strane se pitaju na koji način im promena omogućuje bolje uslove za sleđenje vlastitih koncepcija dobra. U određenim okolnostima se može pojaviti mogućnost konflikta između prava transfera s jedne, i poboljšanih posledica po ukupni okvir koje nastaju ograničavanjem tih prava s druge strane. Da li bi zabrana prodaje alkoholnih pića Aboridžinima, ustanovljena radi zaštite članova te kulture, bila legitimna ili ne? Sa libertarijanskog stanovišta bi se odgovaralo zavisno od toga da li smo preuzeli deontološko stanovište odbrane individualnog prava na dobrovoljni transfer dobara, ili konsekvencionalistički pristup obezbeđivanja dovoljnih uslova svakoj zajednici za njen autonomni način vođenja dobrog života.

Nozick povlači razliku između procesa nevidljive ruke, u kojem neplanirana dejstva pojedinaca na tržištu dovode do određenog poretka – relativno ujednačenih cena nadnica, fiksnih kamata, stabilnosti valute itd. – i intencionalnih, nameravanih i planiranih procesa. Kao što smo videli, Nozick pokušava da predstavi okvir zajednice kao produkt procesa nevidljive ruke, odnosno pretpostavlja da se u interakciji različitih zajednica spontano stvaraju pravila njihove kohabitacije. Sama pravila se, međutim, mogu predočiti i kao rezultat svesnog, intencionalno-ciljnog delovanja orijentisanog na postizanje unapred potraživanih svrha, kao što su nekonfrontiranje zajednica, fer međusobni odnos i njihov jednaki pravni status. Zajednički život različitih asocijacija stabilniji je ukoliko se politički okvir konstituiše i kao takav priznaje od strane građana u procesu ravnopravnog i demokratskog odlučivanja.²⁴

Zajedno sa minimalnom državom, koja onemogućuje proširenje dominacije jednih ljudi nad drugima i zaustavlja samovolju re-

---

²⁴ Treba napomenuti da je Nozick kasnije samokritički priznao kako je pozicija koju je zastupao neadekvatna u objašnjenju međusobnih povezanosti u političkoj zajednici, odnosno zajedništva između pojedinaca koje postoji u njoj. Vidi o tome Kiš, J., *Savremena politička filozofija*, Predgovor, str. 44. O Nozickovoj samokritici vidi Nozick, R., *The Examined Life*, str. 286.

distributivnog aparata, kao garant nedominacije u političkoj sferi Nozick uvodi razložnu građansku budnost (*reasonably alert citizenry*). Nozick, ipak, ne pominje na koji bi način minimalna država po sebi mogla da ima legitimitet u smislu podrške građana politici minimalne zaštite. Na primedbu da je teško poverovati da bi građanin bio spreman da se žrtvuje za „državu – noćnog čuvara“, Nozick odgovara da su lična prava i slobode isuviše velike vrednosti da bi ih građani mogli ostaviti nebranjanim. To je standardan odgovor liberala na republikansku opasku o nevoljama po slobodu koje slede iz navodne apatičnosti izolovanih, apolitičnih građana. U pogledu bazičnih principa liberal ne može biti ravnodušan – pa ipak je posebno libertarijanac dužan da odgovori da li država, radi elementarne građanske lojalnosti, mora da afirmiše određene vrednosti i time prekrši zavet nemešanja u javnu sferu. Konceptija zajednice zasnovana isključivo na pravima je kontroverzna ideja, pošto se nijedna postojeća politička zajednica ne utemeljuje isključivo i samo na poštovanju pravnog poretka, ili, kako to komunitaristi primećuju, ljudi nisu spremni da se nečega odriču ili da nešto žrtvuju jedino zbog lojalnosti ustavu. Još manje su spremni za odricanje radi dobrobiti osiguravajućeg društva.

Uz to, da li će, u slučaju nestabilnosti, pojedinci biti privrženi minimalnoj zaštitnoj državi ili svojoj posebnoj zajednici? Može se s pravom pretpostaviti da će se članovi zajednice orijentisati pre prema onome šta dobijaju od vlastite zajednice, a šta od minimalne države, nego prema apstraktnom normativnom stavu o tome kakav bi bio najbolje regulisan savez između zajednica. Takođe se može pretpostaviti da će partikularna zajednica dobiti veće poverenje, pošto ipak pruža i nešto više od zaštite imovine, lične sigurnosti i garancije prava.²⁵ Pristalicama Nozickove države bi jedino preostala slepa vera da do takve konfliktne situacije u uslovima ostvarene utopije ne bi dolazilo.

---

²⁵ Članovi udruženja će često smatrati da je njihova koncepcija pravde superiorna u odnosu na druge, kao što možemo pretpostaviti da će se često više brinuti za opstanak i razvoj svoga udruženja no za dominantno zaštitno udruženje ili za Lockevska prava. Vidi o tome Fowler, M., „Stability and Utopia: A Critique of Nozick’s Framework Argument“, str. 558.

Literatura

- Diggs, B. J., „Liberty Without Fraternity“, u: *Ethics*, Vol. 87., No. 2., Jan. 1977.
- Fowler, M., „Stability and Utopia: A Critique of Nozick’s Framework Argument“, u: *Ethics*, Vol. 90., No. 4., Jul 1980.
- Johnson, K., „Government by Insurance Company: The Antipolitical Philosophy of Robert Nozick“, u: *The Western Philosophical Quarterly*, Vol. 29. No.2., Jun 1976.
- Johnson, R., *The Idea of a Liberal Theory*, Princeton University Press, Princeton 1994.
- Kiš, J., *Savremena politička filozofija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1998.
- Lyons, D. B., „Rights Against Humanity“, *The Philosophical Review*, LXXXV, 2, April 1976.)
- Nagel, Th., „Libertarianism Without Foundations“ u: *The Yale Law Journal* Vol. 85: 136, 1975.
- Nozick, R., *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York, 1974.
- Nozick, R., *The Examined Life*, Simon & Schuster, New York – London: 1989.
- Nozick, R., „The Pursuit of Happiness“, u: *Forbes*, 10/02/2000 ASAP Supplement, Vol. 166 Issue 9
- Rodman, J., „Analysis and History; Or, How the Invisible Hand Works Trough Robert Nozick“, u: *The Western Philosophical Quarterly*, Vol. 29. No.2., Jun 1976.

Michal Sládeček

ROBERT NOZICK:
UTOPIA IN LIBERTARIAN PERSPECTIVE

Summary

The author first looks at how the basic tenets of libertarianism, as presented in the opening chapters of Nozick's "Anarchy, State and Utopia", are connected with the idea of community. In the second section Nozick's own conception of utopia and voluntary associations is discussed. In the closing section various critiques of this libertarian conception are analyzed. Though compatible with social co-operation, Nozick's position rests on an indeterminate concept of rights and is incapable of explaining adequately the relations of mutual connectedness, i.e. community. Communities are treated as self-sufficient entities in a way that is in line with the communitarian standpoint, but incongruent with the republican model of integration. The latter objection refers especially to the conflict of loyalties to particular associations and to the "framework community".

Keywords: individual rights, libertarianism, community, stability, utopia.